

Türkiye’de Çocuk-Ergen Ruh Sağlığına Yönelik Kısa Bir İnceleme

Derleme Makale / Review Article

 Halil İbrahim BİLKAY, Samsun Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi

 Tuğba SARI, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

 Nermin GÜRHAN, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Öz

Bu çalışma ile Türkiye’de çocuk-ergen ruh sağlığına yönelik kısa bir inceleme yapılması amaçlanmıştır. Yapılan literatür incelemesi sonucunda elde edilen bulgular nörogelişimsel bozukluklar, psikiyatrik bozukluklar, çocuk ihmal ve istismar, medya ve göç başlıkları altında ele alınmıştır. Literatür sonuçları incelendiğinde Türkiye’de çocuk ve ergenlerin en çok Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu tanısı ile kliniklere başvuru yaptığı görülmektedir. Bu tanıyı sırası ile anksiyete bozuklukları, karşıt gelme bozuklukları, özgül öğrenme güçlükleri, dışa atım bozuklukları ve depresyon tanıları takip etmektedir. Teknolojinin gelişmesi ve medya kullanımındaki artış çocuk ve ergenlerin daha fazla şiddet içeren davranışlara maruz kalmasına ve şiddet davranışını öğrenmesine sebep olmaktadır. Bunun sonucunda sosyal yaşamda uyumsuzluk ve iletişim problemleri ile karşılaşan çocuk ve ergenlerin ruh sağlığı üzerinde de olumsuz etkilerin olabileceği yapılan çalışmalarda belirtilmektedir. Ülkemize son yıllarda çeşitli nedenlerle yapılan göçlerin artması ile çocuk evlilikleri ve çocuk işçiliği gibi ihmal ve istismar vakalarında artış olduğu bildirilmektedir. Mevcut inceleme çocuk ve ergenler üzerinde psikopatolojilere yönelik verilerin ve ihmal-istismar vakalarını belirleyebilmek için yürütülecek çalışmaların önemini ortaya koymaktadır. Bu konuda koruyucu ve önleyici çalışmaların artırılması ve mevcut çalışmada ele alınan konulara yönelik epidemiyolojik çalışmaların daha geniş örneklemelerde yürütülmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Çocuk,
ergen,
ruh sağlığı,
derleme.

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 16.06.2023

Kabul Tarihi: 18.07.2023

E-Yayın Tarihi:25.12.2023

A Brief Review On Child-Adolescent Mental Health In Turkey

Abstract

In this study, it is aimed to make a brief review of child-adolescent mental health in Turkey. The findings obtained as a result of the literature review are discussed under the headings of neurodevelopmental disorders, psychiatric disorders, child neglect and abuse, media and migration. When the literature results are examined, it is seen that children and adolescents in Turkey mostly apply to clinics with the diagnosis of Attention Deficit and Hyperactivity Disorder. This diagnosis is followed by anxiety disorders, oppositional defiant disorders, specific learning difficulties, excretion disorders, and depression, respectively. The development of technology and the increase in media use cause children and adolescents to be exposed to more violent behaviors and to learn violent behavior. As a result, it is stated in studies that there may be negative effects on the mental health of children and adolescents who encounter incompatibility and communication problems in social life. It has been reported that there has been an increase in cases of neglect and abuse, such as child marriages and child labor, with the rise in immigration to our country for various reasons in recent years. The present review reveals the importance of data on psychopathology in children and adolescents and the importance of studies to be conducted to identify cases of neglect and abuse. It is recommended to increase protective and preventive studies on this subject and to conduct epidemiological studies on the issues discussed in the current study in larger samples.

Keywords

Child,
adolescent,
mental health,
review.

Article Info

Received: 06.16.2023

Accepted: 07.18.2023

Online Published:12.25.2023

Atıf (How to cite)

Bilkay, H.İ., Sarı, T., & Gürhan, N. (2023). Türkiye’de Çocuk-Ergen Ruh Sağlığına Yönelik Kısa Bir İnceleme, Çocuk ve Gelişim Dergisi, 6 (12), 78-92.

Sorumlu Yazar: Halil İbrahim Bilkay, halilibrahimbilkay@gmail.com

Giriş

Çocuk ve ergenlik dönemlerinin ruh sağlığı açısından yaşamın kritik aşamaları olduğu bilinmektedir (World Health Organization, 2023). Yaşamın bu dönemi ile ilgili mevcut bulgular ruhsal bozuklukların dünya çapında önemli sayıda çocuğu ve ergeni etkilediğini göstermektedir (Polanczyk ve ark., 2015). Çocuk ve ergenlerde ruhsal yönden sağlığı arttırmaya yönelik gereken önemin verilmemesi, yaşam boyu sonuçları olan ruhsal bozukluklara yol açabilmesi nedeniyle çocuk ve ergen ruh sağlığı, genel sağlığın önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir (WHO, 2023). Yetişkinlikte görülen birçok ruhsal hastalık çocukluk ve ergenlik yaşlarında başlayabilmektedir (Kessler ve ark., 2007). Bu nedenle yetişkinlikte görülen ruh sağlığı bozukluklarının öngörülmesi ve önlenmesi için çocuk ve ergenlerin ruh sağlığı hakkında mevcut verilerin bilinmesi büyük önem arz etmektedir (Ayhan Balık ve ark., 2022).

Çocukluk çağı ruhsal bozuklukların dünya çapındaki yaygınlığı ile ilgili son epidemiyolojik çalışmalar, çocukların ve ergenlerin yaklaşık %13'ünün ruhsal hastalıklardan etkilendiğini göstermektedir (Polanczyk ve ark., 2015). Türkiye'de ise genel nüfus içerisinde artış gösteren genç nüfus ile karşılaştırıldığında, çocuklar ve ergenler arasında ruhsal bozuklukların yaygınlığı hakkında çok az şey bilinmektedir (Karaçetin ve ark., 2018). Ülkemizde çocuk ve ergenlerde psikopatolojilerin yaygınlığını belirlemeye yönelik yapılan en kapsamlı epidemiyolojik çalışmayı Ercan ve arkadaşları (2019) yapmıştır. Bu çalışmaya göre herhangi bir ruhsal bozukluğun genel yaygınlığının %37,6 olduğu ayrıca erkek çocuklarında görülen psikopatolojilerin ise kız çocuklarına göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Çalışma sonuçlarına bakıldığında psikopatoloji yaygınlığını belirlemeye yönelik yapılmış ulusal ve uluslararası araştırma sonuçlarından kısmen yüksek olduğu belirtilmektedir (Ercan ve ark., 2019). Türkiye'de erken çocukluk döneminde klinik açıdan önemli ruh sağlığı sorunlarının yaygınlığının %9,3 ile %10,9 arasında olduğu Kılıç ve arkadaşlarının (1998) yapmış oldukları 'Türkiye Ruh Sağlığı Profili' çalışmalarında bildirilmiştir. Bu çalışma, Türkiye'nin ruh sağlığı profili için bilinen en kapsamlı, ilk ve tek epidemiyolojik çalışma olarak bilinmektedir (Kılıç, 2020). Ülkemizdeki çocuk-ergen ruh sağlığının yaşanılan bölgeden, yaş aralıklarından, göç durumlarından, aile yapısı ve ebeveyn eğitim durumundan ve aile içerisinde herhangi bir ruhsal hastalık varlığı gibi değişkenlerden etkilendiği görülmektedir (Yektaş ve Kaplan, 2017; Ercan ve ark., 2019; Karadağ, 2021). Yapılan literatür incelemelerine göre günümüzde ülkemizdeki mevcut durumu yansıtan ve tüm boyutlarıyla ele alan epidemiyolojik bir araştırmaya ise rastlanılmamıştır.

Mevcut derleme ile Türkiye'de çocuk-ergen ruh sağlığı ile ilgili güncel durumun incelenmesi, çocuk ergen ruh sağlığının epidemiyolojik durumunun yansıtılması ve bu konudaki çalışmalara yol gösterici bir çalışma olması amaçlanmıştır. Bu amaçla çocuk-ergen ruh sağlığı ile ilgili literatürde yer alan bilgiler, elde edilen çalışma bulguları ve çıkarımları paylaşılmıştır. Türkiye'de mevcut çocuk-ergen ruh sağlığının göstergeleri ve etkileyen durumlar; nörogelişimsel bozukluklar, psikiyatrik bozukluklar, çocuk ihmal ve istismarı, medya ve göç başlıkları altında ele alınarak elde edilen bulgular tartışılmıştır.

Nörogelişimsel Bozukluklar

Nörogelişimsel bozukluklar, beyin gelişiminin çeşitli nedenlerle farklılaştığı, çeşitli nörolojik ve psikiyatrik belirtilerle seyreden bozukluklardır. Klinik ve nedensel olarak farklı olan çok çeşitli nörolojik ve psikiyatrik

sorunları bir araya getirmektedir. Tik bozuklukları, özgül öğrenme güçlükleri, konuşma ve dil bozuklukları, serebral palsi, konjenital nöral anomaliler, otizm spektrum bozukluğu (OSB), dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) ve epilepsi hastalıkları bu bozukluklara örnek olarak verilebilir (Thapar ve ark., 2017; Aksoy, 2019). Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı (DSM) -III'te ilk kez otistik bozukluğu kategorize etmek için "Gelişimsel bozukluklar" dâhil edilmiştir, DSM-5'te ise kapsayıcı bir bozukluk kategorisi olarak "Nörogelişimsel bozukluklar" şeklinde yer almaktadır (Deborah ve ark., 2020).

Genellikle ergenlik döneminde ortaya çıkan nörogelişimsel bozukluklar sosyal, bireysel, toplumsal, davranışsal, eğitsel zorluklara ve yaşam süresi boyunca bağımsızlığın azalmasına neden olabilmektedir (McDowell ve Lesslie, 2018; Aksoy, 2019; Gidziela ve ark., 2023). Örneğin, çocuklukta DEHB tanısı alan çocuk, yetişkinlikte eğitsel ve mesleki sorunlar, risk alma ve duygudurum bozuklukları riskinin artmasıyla (Faraone ve ark., 2019) ve çocuklukta otizm spektrum bozukluğu tanısı, mesleki zorlukların artması ve yetişkinlikte psikopatoloji riskinin artmasıyla ilişkilendirilmiştir (Roux ve ark., 2013; McCauley ve ark., 2020). Zorluklar genellikle birden fazla nörogelişimsel bozukluk tanısı alan çocuklar için daha belirgindir (Gidziela ve ark., 2023).

Preterm bebeklerin nörolojik gelişimlerinin incelendiği bir çalışmada gebelik haftası 32 haftadan düşük olan her dört erken doğmuş bebekten birinde nörogelişimsel sekel riski olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Saldır ve ark., 2010). Prematüre doğum ile zamanında gerçekleştirilen doğumun karşılaştırıldığı çalışmalarda prematüre doğumlarda nörogelişimsel anormallik görülme oranının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Döven ve ark., 2018; Kıray Baş ve ark., 2016; Sütçüoğlu ve ark., 2012).

Ülkemizde çocuk-ergenlerde sadece nörogelişimsel bozuklukların ele alındığı epidemiyolojik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Ancak Ercan ve arkadaşlarının (2019) ülkemizde çocuk ruh sağlığı üzerine yapmış oldukları epidemiyolojik çalışmada çocuklarda en sık görülen nörogelişimsel bozukluğun DEHB olduğu saptanmıştır. DEHB görülme sıklığının en yüksek ülkemizin Akdeniz ve Marmara bölgelerinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ercan ve ark., 2019). Ülkemizde DEHB'li 1000 çocuğun psikiyatrik olarak değerlendirildiği bir çalışmada çocukların %56,3'ünde psikiyatrik bir eş tanının olduğu saptanmıştır (İnci ve ark., 2019). Ercan ve arkadaşlarının 2015 yılında yapmış oldukları başka bir çalışmada ise DEHB'nin Türkiye'deki ilkökul çocuklarında oldukça yaygın olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Ercan ve ark., 2015). DEHB ile yapılan çalışmalarda yetişkinlikte belirtilerin %68'inin devam ediyor olması psikiyatrik hastalıklara neden olabileceğini göstermektedir (American Psychological Association, 2013; Thapar ve ark., 2017; Aksoy, 2019). Çocuk-Ergen psikiyatri kliniğine yapılan başvurularda ise en sık erkek çocuklarda DEHB'nin olduğu görülmektedir (Uçar ve ark., 2014; Görmez ve ark., 2017; Meriçli ve ark., 2019; Kılınçel, 2020).

DEHB' den sonra ise son zamanlarda yapılan çalışmalarda otizm spektrum bozukluğu (OSB) sıklığının %1-2 arasında değiştiği bildirilmiştir (Lai ve ark., 2014). Dünya Sağlık Örgütü 2012 yılında yayınladığı raporda, OSB prevalansının ortalama %1 iken, daha güncel verilere göre bu oranın yaklaşık olarak %1,5 oranında değiştiği belirtilmektedir (Lyll ve ark., 2017). OSB erkek çocuklarında kız çocuklarına kıyasla daha sık görülmektedir. Yapılan derlemelere bakıldığında, erkeklerde kızlardan 4 ile 6 kat, toplum genelinde

de erkek çocuklarında 2 ile 3 kat arasında fazla olduğu görülmektedir (Tick ve ark., 2016; Kadak ve Meral, 2019).

Psikiyatrik Bozukluklar

Bu bölümde psikiyatrik bozukluklar olarak ele alınan anksiyete bozuklukları, duygudurum bozuklukları, sigara-alkol-madde kullanımı ve psikotik bozukluklar gibi tanı gruplarının çocuk ve ergenler üzerinde incelendiği çalışmalar sunulmaktadır. Bu çalışmalar çocuk-ergen ruh sağlığının ülkemizdeki mevcut durumu hakkında bilgiler vermektedir. Çocuk ve ergen psikiyatri kliniklerine yapılan başvuruların incelendiği çalışmalarda DEHB' den sonra en sık, anksiyete bozuklukları, karşıt gelme bozuklukları, özgül öğrenme güçlükleri, dışa atım bozuklukları ve depresyon gibi tanıların konulduğu gözlemlenmektedir.

Dursun ve arkadaşlarının (2019) yapmış oldukları çalışmada ülkemizdeki çocuklarda en sık görülen psikiyatrik bozukluğun, anksiyete bozukluğu olarak ele alınan özgül fobiler olduğu saptanmıştır. Aynı çalışmada ülkemizin kırsal kesimlerinde yaşayan çocuklarda görülen psikiyatrik bozuklukların araştırmaya dahil edilen tüm yerleşim yerlerine göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Dursun ve ark., 2019). Ercan ve arkadaşlarının (2019) epidemiyolojik çalışmasında ise anksiyete bozuklukları ikinci sırada en yüksek görülen psikopatolojiler arasında yer almaktadır (Ercan ve ark., 2019).

Trabzon ilinde 632 çocuk ve ergen üzerinde yapılan bir çalışmada polikliniğe en çok başvuru sebebi sınırlılık (%17,6) olmuştur. Buna benzer olarak sırasıyla yaramazlık, söz dinlememe, okul başarısızlığı ve dışa atım bozuklukları gibi şikâyetler yer almaktadır (Fidan, 2011). Başvuru yakınması olarak düşünüldüğünde yaramazlık ve söz dinlememe şikâyeti, Uçar ve arkadaşları (2014)' nın çalışmasında da en sık görülen yakınma olduğu saptanmıştır (Uçar ve ark., 2014). Bu sonuçların kliniklere başvurularda en sık rastlanan DEHB veya karşıt gelme davranışı ile ilgili olduğu ve psikiyatrik eş tanımlar ile beraber işlevsellik yitimine sebep olarak kişinin yaşamını olumsuz etkileyebileceği bildirilmektedir (Çeri ve ark., 2018).

Karaçetin ve arkadaşlarının (2018) duygusal bozukluklar üzerine yapmış oldukları çalışmada Türk çocukları arasında en sık görülen affektif bozukluğun majör depresif bozukluk olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Karaçetin ve ark., 2018). Bilaç ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında ise duygudurum bozukluğu ve anksiyete bozukluğunun prevalansı sırasıyla %2,9 ve %13,9 olarak belirtilmiştir. Ülkemizde 7-12 yaş arası 2468 çocuk üzerinde manik belirtiler epidemiyolojik olarak incelenmiş ve ergenlik öncesi dönemde Bipolar Bozukluk yaygınlığı yaklaşık %1,1 olarak tespit edilmiştir (Diler ve ark. 2008). Çocuk ve ergenlerde görülen intihar girişimlerinin önemli bir oranının bipolar bozukluktan kaynaklı olması, çocuk ve ergenlerde bipolar bozukluk gibi duygudurum bozukluklarının tanı ve tedavisini önemli kılmaktadır (Mutlu ve ark., 2015).

Çocuk ve ergenlerde görülen intihar girişiminin arttığı düşünüldüğünde bu duruma yönelik çalışmaların da arttığı gözlenmektedir (Doğan ve ark., 2018). Ancak çocuk ve ergenler üzerinde yapılmış ve intihar oranını gösteren güncel ve geniş örnekleme sahip bir epidemiyolojik çalışmaya rastlanılmamıştır. Ülkemizde intihar girişimi olan çocuk ve ergenler üzerinde yapılmış çalışmalara göre; kentsel bölgede yaşayan, akademik başarısı düşük, alt-orta sosyoekonomik düzeye sahip, ebeveyn desteği az olan, karşı cinsle ve arkadaş ortamında sorunlar yaşayan, psikiyatrik bir hastalığa sahip 15-16 yaş ergen kız grubunun intihar girişimleri

için risk faktörlerini oluşturduğu görülmektedir (Aktepe ve ark., 2006; Ünlü ve ark., 2014; Harmancı, 2015; Doğan ve ark., 2018).

Sigara, alkol ve madde kullanımının günümüzde önemli bir halk sağlığı sorunu olduğu bilinmektedir. Yapılan çalışmalarda ilköğretim ve ortaöğretim öğrencileri arasında madde kullanımının ülkemiz için önemli bir risk faktörü olduğu belirtilmektedir (Ögel ve ark., 2004; Sucaklı ve ark., 2015; Özcan ve ark., 2016). Ülkemizde İç İşleri Bakanlığı'nın 2020 yılında yayınlanan ve 31.406 katılımcı ile yürütmüş olduğu NARKOLOG (2023) proje çalışmasında 15-24 yaş aralığının madde kullanımı için en riskli yaş aralığı olduğu bildirilmektedir. Aynı çalışmada tütün kullanımına başlama yaş ortalaması 16,89; alkole başlama yaş ortalaması ise 18,31 olarak belirtilmiştir (NARKOLOG, 2023). Ülkemizde yapılan bu geniş örnekleme sahip araştırmalardan yola çıkarak ergenlik yaşlarında tütün, alkol ve madde kullanımlarına yönelik koruyucu tedbirlerin alınmasının çocuk-ergen ruh sağlığı açısından oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Literatürde çocuk ve ergenlerde görülen şizofreni ve psikotik bozuklukların sıklığına yönelik araştırmalar kısıtlıdır. 13 yaşından önce şizofreni belirtileri görülen olguların çok nadir olduğu ve Çok Erken Başlangıçlı Şizofreni (ÇEBS) olarak belirtildiği görülmektedir (Özsungur ve ark., 2012; Öztürk ve Uluşahin, 2016). Bu duruma yönelik ülkemizde kliniklere yapılmış başvuruların incelendiği çalışmalarda çocuk-ergenlerde psikotik bozukluk tanısının konmuş olduğu görülmektedir. Ancak diğer tanılara göre oldukça düşük sayıda olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Uçar ve ark., 2014; Çeri ve ark., 2018; Meriçli ve ark., 2019).

Çocuk İhmal ve İstismarı

Çocuk ihmal ve istismarı literatürde genel olarak “çocuğa ya da gence yönelik kasıtlı veya kasıtsız zarar verici davranışlar ve kötü muamele” olarak özetlenmektedir (Alisinanoğlu ve Bağcı, 2023). Çocuk ihmal ve istismarı, çocukların duygusal ve fiziksel gelişimini olumsuz etkilemektedir. Buna bağlı olarak yetişkinlikte çeşitli ruhsal ve kişiler arası iletişimde sorunlara yol açarak yaşam kalitesinde düşmelere sebep olabilmektedir (Özgentürk, 2014). Çocukluk çağında ihmal ve istismara maruz kalmış yetişkinler ile yapılmış çalışmalarda yetişkinlikte depresif belirtiler, saldırgan davranışlar, düşük benlik saygısı, cinsel bozukluklar, kişiler arası ilişkilerde sorunlar gibi birçok etkisinin olduğu bildirilmektedir (Gürhan, 2015). Bu nedenle ihmal ve istismar, çocuk ruh sağlığını yaşam boyu etkileyen önemli bir halk sağlığı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Literatürde konu ile ilgili yapılmış çalışmalarda genellikle istismarın fiziksel, cinsel ve duygusal boyutları ile incelendiği, ihmalin ise tek boyutta ele alındığı görülmektedir. Ülkemizde 2010 yılında 7-18 yaş grubunun (n=2216) maruz kaldığı ihmal ve istismar oranını inceleyen Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması'nda çocukların %25'nin İhmal; %51'nin Duygusal İstismar; %43'ünün Fiziksel İstismar; %3'ünün ise Cinsel İstismara maruz kaldığı bildirilmektedir. En sık maruz kalınan ihmal yönteminin yalnız bırakılmak; duygusal istismar yönteminin, dersler nedeniyle baskı görmek; fiziksel istismar yöntemlerinin saç çekme, kulak çekme, cisim fırlatma, elle vurma ve tokat atma; cinsel istismar yönteminin ise zorla cinsel içerikli filmlerin izlettirilmesi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır (Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması, 2010). Türkiye'nin üç ilinde yapılmış başka bir çalışmada (n=7540) olumsuz çocukluk

deneyimi sıklığı %70,4; fiziksel istismar sıklığı %58,1 ve ihmal sıklığı %70,4 olarak belirtilmektedir. Aile içi şiddete tanık olan çocukların oranı ise %30,9 olarak bulunmuştur (Sofuoğlu ve ark., 2014).

Türkiye’de yapılan çocuk ihmal ve istismarı ile ilgili çalışmaların incelendiği bir çalışmada fiziksel ve duygusal istismarın çocukların en sık maruz kaldığı istismar türü olduğu tespit edilmiştir. Anne-babaların çocuklarını cezalandırmak amacıyla sıklıkla fiziksel şiddete başvurduğu, duygusal ihmal ve istismarın ise çoğunlukla tek başına görülmediği de ifade edilmektedir (Bakır ve Kapucu, 2017). Cinsel istismar durumunun ise ülkemizde artış içinde olduğu ancak toplumsal ve ailesel faktörlere bağlı olarak resmî kurumlara bildirimlerinin yeterli olmadığı belirtilmektedir (Aktay, 2020).

Çocuk ihmal ve istismarın diğer bir yüzü çocuk evlilikleri ve çocuk işçiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizdeki çocuk evliliklerinin oranları incelendiğinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin verilerine göre 2002 yılına göre 16-17 yaş aralığındaki kız çocuklarının resmi evlilik oranlarında düşme olduğu belirtilmiştir ancak bu bulgu resmi olan evlilikleri ve sadece 16-17 yaş grubu çocukları ele almaktadır (TÜİK, 2023). Özcebe ve Küçük Biçer (2013)’in çalışmasında çocuk evlilik oranının %30-35 arası olduğu, bölgelere ve sosyo-kültürel faktörlere göre değiştiği belirtilmektedir. Çocuk evliliklerine yönelik yapılan araştırmalarda genellikle kız çocukların erkek çocuklara göre daha fazla evliliklere maruz bırakıldığı, ülkemizin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde diğer bölgelere göre daha fazla çocuk evliliklerinin görüldüğü sonuçlarına varılmıştır. Ayrıca çocuk evliliklerinin yasal olmadığı gerekçesiyle gizlendiği ve kayıtlara geçmediği için verilen resmi istatistiklerin tam olarak gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir (Özcebe ve Küçük Biçer, 2013). Çocuk işçilerin durumu incelendiğinde ise TÜİK (2023) verilerine göre 15-17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı %18,7 olarak belirlenmiştir. Çocukların ekonomik olarak ihmal ve istismar edildiğini gösteren bu durumun sebepleri yoksulluk, göç, işsizlik ve düşük eğitim seviyesi olarak belirtilmektedir (Aktay, 2020). Çıraklık eğitimi, meslek öğrenme gibi nedenler ile 15 yaş altı çocukların çalıştırıldığı, bu verilerin belgelenemediği gibi diğer yaş gruplarında da belgelenmeyen kaçak ya da çıraklık eğitimi altında çok daha fazla çocuğun çalıştırıldığı düşünülmektedir.

Çocuk ihmal ve istismarın ülkemizdeki mevcut durumu ile ilgili istatistiklere yansıyan bu oranların sadece resmî kurumlara bildirilen vakalar olduğu, bunların dışında bildirilmeyen ve gizli tutulan birçok istismar vakasının olduğu düşünülmektedir (Aktay, 2020). Ayrıca literatürde genellikle bölgesel çalışmaların yer aldığı araştırmalar mevcuttur. Bu nedenle ülkemizde çocuk ihmal ve istismarın çeşitlerine yönelik detaylandırılmış ve geniş örneklemeler ile yapılmış epidemiyolojik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bunun için ise öncelikle ailelerin ve toplumun resmî kurumlara yapılan bildirimlerin önemi ve yasal yükümlülüğü hakkında bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Bilgilendirmeler verilerin doğruluğu ve güvenilirliği açısından büyük önem arz etmektedir. Her ne kadar bildirim zorunlu gruba girse de ülkemizde hala istismar ve ihmalin bildiriminde önemli sorunlar yaşanmaktadır (Bilgin, 2020).

Çocuk-Ergen Ruh Sağlığı ve Medya

Günümüzde artan teknoloji ile yetişkinlerde olduğu gibi çocuk ve ergenlerin de medya ve teknoloji kullanımında ve buna yönelik yapılan çalışmalarda artış olduğu görülmektedir (Bulut, 2021). Ülkemizde Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK)’nin 6-18 yaş aralığında 4306 çocuk ile yürüttüğü araştırmada

öğrencilerin %97,9'nun televizyona; %73,7'sinin tablet/bilgisayara; %63'ünün ise internete sahip olduğu belirtilmiştir (RTÜK, 2013). Özellikle çoğu evde televizyon ve internet olması veya çocuk-ergenlerin tablet ya da telefona sahip olma durumları, çocukların medya kullanımlarının veya medya içeriklerine maruz kalma sürelerinin artmasına sebep olmaktadır. Örneğin, ülkemizde 1-60 aylık küçük çocukların mobil cihazlara maruz kalma durumlarını inceleyen bir araştırmada çocukların mobil cihazlara maruz kalma oranı %75,6 olarak tespit edilmiş ve en çok tablete maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır (Kılıç ve ark., 2019). RTÜK (2013) ise çalışmasında öğrencilerin en çok 2 saat 39 dk ile cep telefonuna, 1 saat 55 dk ile televizyona, 1 saat 48 dk ile internete vakit ayırdıklarını bildirmektedir.

Günümüzde kullanım amaçlarına bakıldığı zaman internetin faydaları dikkat çekmektedir. Ancak sınırsız, kontrolsüz ve uzun süreli kullanımı internet bağımlılığı geliştirerek çocuk ve ergenlerde fiziksel, psikolojik ve sosyal sorunlara sebep olabilmektedir (Demirli ve Arslan, 2018). Ülkemizde 421 ergen üzerinde yapılmış çalışmada internet bağımlılığının anksiyete ve gerginlik gibi psikolojik belirtilerle ilişkili olduğu saptanmıştır (Taş, 2018). Balıkesir ilinde 2853 lise öğrencisinin internet bağımlılıklarını saptamak amacıyla yapılmış çalışmada ise öğrencilerin %17,1'inin düşük, %66,6'sının orta, %16,3'ünün ise yüksek derecede internet bağımlısı olduğu saptanmıştır (Yılmaz ve ark., 2014). 7-15 yaş arası çocuğu olan 139 ebeveyn ile yapılmış çalışmada ebeveynlere göre çocuklarının dijital oyun oynamaya başlama yaş ortalaması 4,5 yıl; oyun oynama süreleri ise günlük 179,9 dakika olarak belirtilmiştir (Mustafaoğlu ve Yasacı, 2018). Ülkemizde internet bağımlılığı üzerinde yapılmış çalışmalar incelendiğinde en çok lise ve üniversite öğrencileri üzerinde çalışıldığı, diğer bağımlılık türlerinden (kumar, alkol, madde vb.) daha erken görülebildiği, yalnızlık, duygu yitimi, yeme bozukluğu, depresyon ve intihar gibi pek çok tehlikeli sorunlarla ilişki olabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır (Boyacı, 2019).

Öğrenilmiş bir davranış olarak düşünüldüğünde şiddetin öğrenme yollarından birisi televizyon (diziler, çizgi filmler, programlar vb.) ve internet gibi medya araçları olmaktadır. Diziler, filmler ve çizgi filmler, şiddet içerikli dijital oyunlar çocuk-ergenlerin şiddet davranışını gözlemleyip öğrenmesine yol açarak özellikle saldırgan davranışlar sergilemelerine sebep olabilmektedir (İmamoğlu ve Şirin, 2011). RTÜK (2020) 15 yaş ve üzeri 2600 kişi ile yapmış olduğu çalışmada katılımcıların %94'ü televizyon içeriklerinde orta ve daha fazla düzeyde şiddet içeriklerinin var olduğunu belirtmiştir. 15-25 yaş grubunun %33,3 oran ile televizyon içeriklerinde şiddet içeriklerinin az olduğunu belirtmesi ise içinde ergenlerinde bulunduğu gençlerin şiddet olayını kanıksadığını düşündürmektedir.

Çocuklara masum gibi gösterilen çizgi filmler ile çocuklar şiddet ve şiddete boyun eğiciliği de öğrenmektedir (Gürhan, 2016). Ülkemizde çocuk televizyon kanallarında yayımlanan çizgi filmlerin incelendiği çalışmada 42 çizgi filmin %71,3'nün şiddet unsuru içerdiği belirlenmiştir. Bu şiddet unsurlarını izleyen ve etkilenen çocuklarda korku, kaygı, saldırganlık eğilimleri, ağlama nöbetleri, uyku bozuklukları, benlik değerinde düşme, dikkatte bozulma ve depresyon eğilimi artmaktadır (Özen ve Kartelli, 2017).

Dünyada internet, oyun ve sosyal medya kullanımlarını inceleyen We Are Social (2023) platformunun Dijital Raporlarına göre dünyada ve ülkemizde internet ve sosyal medya kullanımının arttığı ve ülkemizin sosyal medya kullanımında üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Ülkemizde 1097 ortaokul öğrencisi ile

yapılmış çalışmada çocukların sosyal medyada oldukça aktif oldukları saptanmıştır (Okumuş ve Parlar, 2018). Çocuklar sosyal medya aracılığı ile ihmal ve istismara maruz kalmakla beraber kişilerarası ve aile ilişkileri de olumsuz etkilenmektedir (Okumuş ve Parlar, 2018; Yıldırım, 2019). Uzun süreli kullanımlar ise çocuk-ergenlerde internet, oyun ve sosyal medya bağımlılıklarına sebep olmakla birlikte akademik başarı, sosyal çevre ve aile ile olan iletişim, konuşma ve dil gelişimi, uyku düzeni, dikkat gibi değişkenler üzerine olumsuz etkisi bildirilmektedir (Özen ve Kartelli, 2017). Ayrıca saldırgan davranma, yalan söyleme gibi davranışsal sorunlar da görülebilmektedir (Büyükgebiz Koca ve Tunca, 2020).

Çocuk-Ergen Ruh Sağlığı ve Göç

TÜİK (2020) ve Dünya Göç Raporu (2022)'nin verilerine göre Türkiye özellikle Irak, İran, Suriye, Afganistan, Türkmenistan gibi ülkelere göç almakta ve aldığı göç oranları önceki yıllara göre artmaktadır. Genellikle savaş ve ekonomik sebeplerden dolayı yapılan göçlerin bireyler üzerinde birçok etkisi olmaktadır. En çok etkilenen grup ise göç sürecine karar vermede etkisiz olan ve bu süreçte fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak etkilenen çocuklar olmaktadır (Kara ve Nazik, 2018). Küresel olarak Türkiye'nin en çok mülteci barındıran ülke olması sebebi ile en çok mülteci çocuğa da sahip olduğu düşünülmektedir (UNICEF, 2016). Bu nedenle ülkemizde göçe maruz kalan çocukların ruh sağlığı üzerinde yapılan çalışmalar literatür için oldukça önemli görülmektedir.

Göç sürecini yaşamış çocuklar üzerinde yapılmış çalışmalar incelendiğinde göçe zorlanan çocukların göç ettikleri yerde dil, din ve kültürel uyumsuzluklar, kabul görmeme, sosyal izolasyon ve damgalanma yaşadıkları; savaş veya deprem sonrası göç yaşayan çocuklarda travma sonrası stres bozukluğu, depresyon, korku, akran zorbalığı, kişiler arası ilişkilerde bozulmalar, hiperaktivite semptomları, düşük benlik saygısı ve yaşam doyumunda azalmalar görüldüğü saptanmıştır (Aydın ve ark., 2017; Çelebioğlu ve Kaya, 2020). Bunların dışında şiddet davranışları sigara, alkol bağımlılığı, uyku ve yeme bozuklukları ve gelişme geriliği görülmektedir (Aydın ve ark., 2017). Ergenlik döneminde maruz kalınan göç ise kimlik gelişimini olumsuz etkileyerek kişinin akran ilişkilerinde ve ruh sağlığında bozulmalara sebep olabilmektedir (Kaya ve Hiçdurmaz, 2018). Ülkemizdeki Suriyeli çocuklarda görülebilecek yüksek riskli ruh sağlığı sorunları eğitime son verme, çocuk işçi olarak çalışma ve çocuk istismarı olarak belirtilmektedir (United Nations High Commissioner for Refugees, 2015; Harunoğulları, 2016).

Ülkemizde göç sonrası özellikle Suriyeli kız çocuklarının ortalama 11-12 yaşlarında evlendirildiği, nikah adı altında kız çocuklarının cinsel bir obje olarak görüldüğü, imam nikahı ile kuma verildiği ve çocuk-kadın fuhuş ticaretinin yapıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır (Türkay, 2016; Aydın ve ark., 2017; Sarvan ve Efe, 2020). Tüm bu sonuçlar göçmen çocuklarda çocuk istismarının varlığını ve bunun olası fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden olumsuz etkilerini göstermektedir (Sarvan ve Efe, 2020).

Ülkemizde göçmen çocukların ruh sağlığını etkileyecek diğer bir sorun ise literatürde “çocuk işçiliği” olarak ele alınmaktadır. Göçmen çocuklar ağır yoksulluk içinde olduklarından dolayı ucuz iş gücü olarak görülmekte ve sigortasız, güvencesiz bir şekilde çalıştırılarak hakları ihmal edilmektedir. Tekstil ve tarım alanı başta olmak üzere inşaat işçiliği, hizmet, sektörü, mevsimlik tarım işçiliği ve çobanlık başlıca çalışma alanları olarak yer almaktadır (Aydın ve ark., 2017; Sarvan ve Efe, 2020). Bu durum çocukların aileleri ve

yakın çevreleri başta olmak üzere ekonomik olarak istismar edilmelerine, bu durumun da çocukların gelişim sürecinde fiziksel ve ruh sağlığı üzerine olumsuz sonuçlara sebep olduğu bilinen bir gerçektir. Göçmen aileye sahip ve sokakta çalışan işçi çocuklarda depresyon görülme sıklığının yüksek olması bu durumu kanıtlar nitelikte bir bulgu olup, yetişkinlikte çeşitli ruhsal hastalıklara ve intihar girişimlerine sebep olabilmektedir (Erdoğan, 2012; Harunoğulları, 2016). Göçmen çocuklar fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik istismara ve şiddete maruz kalmaktadır ve bu durum çocukların psikososyal gelişimini olumsuz etkileyerek, ilerde ağır psikopatolojilere sebebiyet vermektedir (Erdoğan, 2012; Harunoğulları, 2016).

Sonuç ve Öneriler

Çocukluk çağı psikiyatrik bozuklukları, bireylerin tam potansiyeline ulaşmasını engelleyebilmekte ve normal gelişimini bozabilmektedir. Çocukluk çağı psikiyatrik bozuklukların yaygınlığı ve insidansı ile ilgili bulgular, ortaya çıkabilecek ruh sağlığı problemlerinin etiyolojisini ve doğal seyrini anlamaya yardımcı olacaktır.

Yapılan çalışmaların sonuçlarına bakıldığında çocuk ve ergenlerin psikopatolojiye sahip olma oranlarının artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Çocuk ergen psikopatolojilerini inceleyen çalışmalarda en çok erkek çocuklarında özellikle ülkemizin Akdeniz ve Marmara bölgeleri başta olmak üzere DEHB patolojisi görüldüğü saptanmıştır. Ayrıca çalışmalarda çocuk-ergenlerin DEHB'ye ek olarak diğer psikiyatrik tanılara da sahip olduğu görülmektedir. Ülkemizin kırsal kesimlerinde yaşayan çocuklarda psikopatolojilerin diğer kesimlere göre yüksek olmasına yönelik bulgu ise kırsal ve kentsel kesimlerde yaşayan çocuk ve ergenlerin ruh sağlığına yönelik önemli bir bulgudur. Bu bulgular ülkemizin Akdeniz ve Marmara bölgelerinde ve kırsal kesimlerinde koruyucu ve tedavi edici hizmetlerin artırılması, sağlık hizmetlerine ulaşımın kolaylaştırılması ve bu bölgelerde yapılacak nedensel ve prevalans çalışmalarının artırılmasının önemini ortaya koymaktadır.

Çocuk ve ergenlerde intihara yönelik mevcut durum ve risk faktörleri belirlenmeli ve yakından takip edilmelidir. Buna yönelik intihar düşüncesi ya da girişimleri olan çocuk ya da ergen ile çalışırken detaylı bir psikososyal değerlendirme yapılması önem taşımaktadır (Erdoğan ve ark., 2021).

Ülkemizde çocuk-ergenlerin maruz kaldığı istismar ise araştırmalara fiziksel ve duygusal istismar olarak yansımıştır. Çocuk evliliklerinin ise resmi olarak azaldığı, en çok kız çocuklarının küçük yaşta evlendirildiği görülmektedir. Çocuk ihmal ve istismara yönelik bulguların resmi olmaması gerekçesiyle bildirimlerinin az olduğu ve yeterince araştırma verilerine yansıtılmadığı düşünülmektedir. Bu durumdan yola çıkarak çocuk ihmal ve istismarına yönelik bildirim yükümlülüğü konusunda koruyucu, önleyici ve tedavi edici hizmetlere ulaşım konusunda bakım verenlerin, öğretmenlerin ve toplumun bilinçlendirilmesi çocuk-ergen ruh sağlığı açısından önemlidir.

Teknolojinin artması ile çocuk ve ergenlerin medyaya maruz kalma durumu artmaktadır. Medyadaki çizgi filmler, filmler ve diziler şiddet içeriklerinin yüksek olması nedeni ile çocuk ve ergenlerin şiddet davranışını öğrenmesine ve ruh sağlığının bozulmasına sebep olmaktadır. Çocuk ve ergenlerin ruh sağlığını korumak amacıyla medya kullanımını ebeveyn, öğretmen ve devlet tarafından kontrolün sağlanması ve medyada yer alan özellikle şiddet içerikli ve yanlış bir davranışı özendirici nitelikteki içeriklerin sınırlandırılmasını

sağlamak gerekmektedir (Eker ve Taş, 2022). Ailelere ve öğretmenlere bu konuda tedbirli olması gerektiğine yönelik eğitimler düzenlenmelidir.

Ülkemizin yüksek oranda göç alması çocuk işçiliğini ve çocuk evliliklerini de beraberinde getirmektedir. Savaş veya ekonomik sebeplerden dolayı gerçekleşen göçlere maruz kalmış ailelerin çocuklarında genellikle travma sonrası stres belirtileri gibi belirtiler görülürken öte yandan ihmale, istismara, uyum sorunlarına ve damgalanmaya maruz kalmaktadır. Bu nedenle ülkemizin göçmen çocuklarla ilgili politikalarının gözden geçirilmesi, bu alanda yapılacak göçmen/mülteci veya sığınmacı çocuklarla ilgili çalışmaların artırılması, göçmenlerin sosyoekonomik durumlarının iyileştirilmesi ve resmi olan veya olmayan göçmen ailelerin çocuk evliliklerine yönelik denetlemelerin yapılması çocuk-ergen ruh sağlığı açısından önem arz etmektedir. Mevcut incelemenin Türkiye’de yapılacak olan çocuk ve ergen ruh sağlığına yönelik epidemiyolojik araştırmalar ve koruyucu-önleyici müdahaleler için rehber niteliğinde olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, U. M. (2019). Nörogelişimsel bozukluklar: bir ağacın farklı dalları. *İstanbul Kanuni Sultan Süleyman Tıp Dergisi*, 11(ek), 1-4.
- Aktay, M. (2020). İstismar ve ihmalin çocuk üzerindeki etkileri ve tedavisi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi*, 1(2), 169-184.
- Aktepe, E., Kandil, S., Göker, Z., Sarp, K., Topbaş, M., & Özkorumak, E. (2006). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerde sosyodemografik ve psikiyatrik özelliklerin değerlendirilmesi. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 5(6).
- Alisinanoglu, F., & Bağcı, S. (2023). Erken çocukluk döneminde ebeveynlerin çocuk ihmal ve istismarına ilişkin farkındalık düzeyleri. *Babür*, 2(1), 63-78.
- American Psychological Association (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders. *American Psychiatric Association* (5th ed.). Washington, DC:Author.
- Aydın, D., Şahin, N., & Akay, B. (2017). Göç olayının çocuk sağlığı üzerine etkileri. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7(1), 8-14.
- Ayhan Balık, C.H., Uluman, Ö., & Buzlu, S. (2022) Çocuk ve ergenlerin ruh sağlığını koruma ve geliştirmede önemli bir güç: Hemşireler. *Jaren*. 8(2), 87-96. <https://doi.org/10.55646/jaren.2022.08769>
- Bakır, E., & Kapucu, S. (2017). Çocuk ihmali ve istismarının Türkiye’de yapılan araştırmalara yansması: Bir literatür incelemesi. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 4(2), 13-24.
- Bilaç, Ö., Ercan, E. S., Uysal, T., & Aydın, C. (2014). The prevalence of anxiety and mood disorders, and demographic characteristics in elementary school students. *Turkish Journal of Psychiatry*, 25(3).
- Bilgin, Ö. (2020). Çocuk koruma hizmetlerinde çocuk ihbar ve bildirimleri. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 26-37.
- Boyacı, M. (2019). Türkiye’de internet bağımlılığı araştırmaları: Bir içerik analizi çalışması. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(3), 777-795.
- Bulut, S. (2021). Televizyon ve sosyal medyanın çocuklar üzerindeki etkileri ve yapılması gerekenler. *İbn Haldun Çalışmaları Dergisi*, 6 (1), 1-12. <https://doi.org/10.36657/ihcd.2021.74>
- Büyükgebiz Koca, E., & Tunca, M. Z. (2020). İnternet ve sosyal medya bağımlılığının öğrenciler üzerindeki etkilerine dair bir araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 4(1), 77-103.
- Çelebioğlu, A., & Kaya, S. (2020). Dezavantajlı gruplar olarak çocuklar ve ruh sağlığı. Yılmaz M, editör. *Dezavantajlı Gruplar ve Ruh Sağlığı*. 1. Baskı. Ankara: *Türkiye Klinikleri*, p.1-9.
- Çeri, V., Özer, Ü., Layık, M. E., & İz, F. B. A. (2018). Bir çocuk psikiyatri ayaktan tedavi ünitesine başvuran çocuk ve ergenlerde gözlenen psikiyatrik bozuklukların değerlendirilmesi. *Van Tıp Dergisi Medical Journal*, 25(4), 520-26.
- Demirli, C., & Arslan, G. (2018). Ergenlerin internet bağımlılığı düzeylerinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 49-64.
- Diler, R. S., Uguz, S., Seydaoglu, G., & Avcı, A. (2008). Mania profile in a community sample of prepubertal children in Turkey. *Bipolar Disorders*, 10(4), 546-553.
- Doğan, M., Öztürk, S., Esen, F., Demirci, E., & Öztürk, M. A. (2018). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerin değerlendirilmesi. *Bozok Tıp Dergisi*, 8(3), 30-34.
- Döven, S., Atıcı, A., Gülaştı, S., Çelik, Y., Okuyaz, Ç., & Makharoblidze, K. (2018) Çok düşük doğum ağırlıklı bebeklerin uzun dönem izleminin sonuçları. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilim Dergisi*, 11(1), 13-23.
- Dursun, O. B., Esin, I. S., Akıncı, M. A., Karayağmurlu, A., Turan, B., & Özhan Aşıkhasanoğlu, E. (2019). The prevalence of childhood mental disorders in different habitations: are we underestimating their prevalence in rural areas?. *Nordic Journal of Psychiatry*, 74(3), 201-207.

- Dünya Göç Raporu (2022). World migration report 2022 <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/> Erişim Tarihi: 07.05.2023
- Ercan, E. S., Bilaç, Ö., Özaslan, T. U., & Rohde, L. A. (2015). Is the prevalence of ADHD in Turkish elementary school children really high?. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 50(7), 1145-1152.
- Ercan, E. S., Polanczyk, G., Akyol Ardıç, U., Yuçe, D., Karacetin, G., Tufan, A. E., ... & Tekden, M. (2019). The prevalence of childhood psychopathology in Turkey: a cross-sectional multicenter nationwide study (EPICPAT-T). *Nordic Journal of Psychiatry*, 73(2), 132-140. <https://doi.org/10.1080/08039488.2019.1574892>
- Erdoğan, B., Celbiş, O., & Öner, B. S. (2021). Çocuk ve ergenlerde intiharın psikolojik dinamikleri ve risk etkenleri. Öztürk E, editör. Aile Psikopatolojisi. 1. Baskı. Ankara: *Türkiye Klinikleri*, p.127-32.
- Eker, H., & Taş, İ. (2022). The relationship between game addiction, emotional autonomy and emotion regulation in adolescents: A multiple mediation model. *International Journal of Technology in Education and Science*, 6(4), 569-584. <https://doi.org/10.46328/ijtes.390>
- Erdoğan, M. Y. (2012). Sokakta çalışan çocukların depresif belirti düzeylerinin taranması: Karşılaştırmalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 77-87.
- Faraone, S. V., & Larsson, H. (2019). Genetics of attention deficit hyperactivity disorder. *Mol Psychiatry*, 24(4), 562-575. <https://doi.org/10.1038/s41380-018-0070-0>.
- Fidan, Y. T. (2011). Bir çocuk-ergen ruh sağlığı ve hastalıkları polikliniğine başvuran çocuk ve ergenlerin ruhsal belirtileri ve risk faktörlerinin değerlendirilmesi. *Konuralp Tıp Dergisi*, 3(1), 1-8.
- Gidziela, A., Ahmadzadeh, Y. I., Micheline, G., Allegrini, A. G., Agnew-Blais, J., Lau, L. Y., ... Malanchini, M. (2023). A meta-analysis of genetic effects associated with neurodevelopmental disorders and co-occurring conditions *Nature Human Behavior*, 7, 642-656. <https://doi.org/10.1038/s41562-023-01530-y>
- Görmez, V., Örengül, A. C., Baljinyam, S., & Aliyeva, N. (2017). Çocuk ve ergen psikiyatrisi polikliniğine başvuran hastalarda tanı dağılımı ve demografik özellikler. *Journal of Mood Disorders*, 7(1), 41-6.
- Gürhan, N. (2015). Her yönüyle çocuk istismar ve ihmali (sağlık-yasa-eğitim ve aile boyutu). Nobel Tıp Kitabevi, Ankara.
- Gürhan, N. (2016). Ruh sağlığı ve psikiyatri hemşireliği. Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara.
- Harmancı, P. (2015). Dünya'daki ve Türkiye'deki intihar vakalarının sosyodemografik özellikler açısından incelenmesi. Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal, 1st National Health Sciences Congress Book., Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/husbfd/issue/7891/103855>
- Harunoğulları, M. (2016). Suriyeli sığınmacı çocuk işçiler ve sorunları: Kilis örneği. *Göç Dergisi*, 3(1), 29-63.
- İmamoğlu, A., & Şirin, T. (2011). Televizyon ve internette şiddet içeren programların çocuğun ruh dünyasına etkileri. *Ekev Akademi Dergisi*, 46, 31-48.
- İnci, S. B., İpci, M., Akyol Ardıç, U., & Ercan, E. S. (2019). Psychiatric comorbidity and demographic characteristics of 1,000 children and adolescents with ADHD in Turkey. *Journal of Attention Disorders*, 23(11), 1356-1367.
- Kadak, M. T., & Meral, Y. (2019). Otizm spektrum bozuklukları- güncel bilgilerimiz neler? *İKSSTD 11*(Ek Sayı); 5-15. <https://doi.org/10.5222/iksstd.2019.16023>
- Kara, P., & Nazik, E. (2018). Göçün kadın ve çocuk sağlığına etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(2), 58-69.
- Karacetin, G., Arman, A. R., Fis, N. P., Demirci, E., Ozmen, S., Hesapcioglu, S. T., ... Ercan, E. S. (2018). Prevalence of childhood affective disorders in Turkey: An epidemiological study. *Journal of Affective Disorders*, 238, 513-521. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2018.05.014>

- Karadağ, M. (2021). Bir üniversite hastanesi çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları kliniğinde değerlendirilen adli olguların sosyodemografik ve klinik özelliklerinin incelenmesi. *Dicle Tıp Dergisi*, 48(1), 187-196. <https://doi.org/10.5798/dicletip.887702>
- Kaya, Y., & Hicdurmaz, D. (2018). Göç olgusunun ergen ruh sağlığına etkisi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 15(2), 136-141.
- Kessler, R. C., Angermeyer, M., Anthony, J. C., DE Graaf, R., Demyttenaere, K., Gasquet, I., ... Üstün, T. B. (2007). Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of mental disorders in the World Health Organization's World Mental Health Survey Initiative. *World psychiatry: official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 6(3), 168–176.
- Kılıç, C. (1998) Türkiye ruh sağlığı profili, *Sağlık Bakanlığı*, Ankara.
- Kılıç, A. O., Sarı, E., Yucel, H., Oğuz, M. M., Polat, E., Acoğlu, E. A., & Senel, S. (2019). Exposure to and use of mobile devices in children aged 1-60 months. *European Journal of Pediatrics*, 178(2), 221–227.
- Kılıç, C. (2020) Türkiye’de ruhsal hastalıkların yaygınlığı ve ruhsal tedavi ihtiyacı konusunda neredeyiz? *Toplum ve Hekim*, 35(3), 179-187.
- Kılınçel, Ş. (2020). Çocuk ve ergen psikiyatrisi polikliniğine başvuran hastaların tanı dağılımı ve tedavilerinin değerlendirilmesi. *Sakarya Tıp Dergisi*, 10 (4), 661-668. <https://doi.org/10.31832/smj.777420>
- Kıray Baş, E., Bülbül, A., Arslan, S., Elitok, P.G., Uslu, S., Bas, V., ...Ayyıldız, E. (2016). Orta ve ağır derece prematürelde okul öncesi dönemde (4-6 yaş) Denver gelişim testinin değerlendirilmesi. *Nobel Med.* 12(3), 24-28.
- Lai, M. C., Lombardo, M. V., & Baron-Cohen, S. (2014). Autism. *Lancet*. 383(9920), 896-910. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)61539-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)61539-1)
- Lyall, K., Croen, L., Daniels, J., Fallin, M. D., Ladd-Acosta, C., Lee, B. K., ...Newschaffer, C.. (2017). The changing epidemiology of autism spectrum disorders. *Annu Rev Public Health*. 38:81-102. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-031816-044318>
- McCauley, J. B., Elias, R., & Lord, C. (2020). Trajectories of co-occurring psychopathology symptoms in autism from late childhood to adulthood. *Development And Psychopathology*, 32(4), 1287–1302. <https://doi.org/10.1017/S0954579420000826>
- McDowell, M. J., & Lesslie, J. M. (2018). Long-term outcomes for children with neurodevelopmental disorders: Are they core business for paediatricians?. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 54(5), 469-473.
- Meriçli, M., Yıldız, T., & Baykal, S. (2019). Çocuk ve ergen psikiyatrisi polikliniğine başvuran olgularda sosyodemografik özellikler, semptom ve tanı dağılımı. *Namık Kemal Tıp Dergisi*, 7 (2), 140-145.
- Morris-Rosendahl, D. J., & Crocq, M. A. (2020) Neurodevelopmental disorders—the history and future of a diagnostic concept. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 22(1), 65–72. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2020.22.1/macrocq>
- Mustafaoğlu, R., & Yasacı, Z. (2018). Dijital oyun oynamanın çocukların ruhsal ve fiziksel sağlığı üzerine olumsuz etkileri. *Bağımlılık Dergisi*, 19(3), 51-58.
- Mutlu, C., Doksat, N. G., & Erdoğan, A. (2015). Pediatrik bipolar bozuklukta epidemiyoloji. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(4), 382-390.
- NARKOLOG (2023). NARKOLOG Projesi Analiz Raporu. Türkiye Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı.
- Polanczyk, G. V., Salum, G. A., Sugaya, L. S., Caye, A., & Rohde, L. A. (2015). Annual research review: A meta-analysis of the worldwide prevalence of mental disorders in children and adolescents. *Journal Of Child Psychology and Psychiatry*, 56(3), 345-365.
- RTÜK (2013). Türkiye’de çocukların medya kullanma alışkanlıkları araştırması. *Radio ve Televizyon Üst Kurulu*. <https://www.rtuk.gov.tr/16-09-2013-turkiyede-cocuklarin-medya-kullanma-aliskanliklari-arastirmasi-2013/3088> Erişim Tarihi: 06.02.2023

- RTÜK (2020). <https://www.rtuk.gov.tr/haberler/3787/8456/rtuk-televizyon-yayinlarinda-siddet-arastirmasi-yapti.html> Erişim Tarihi: 06.02.2021
- Roux, A. M., Shattuck, P. T., Cooper, B. P., Anderson, K. A., Wagner, M., & Narendorf, S. C. (2013). Postsecondary employment experiences among young adults with an autism spectrum disorder. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 52(9), 931-9.
- Saldır, M., Sarici, S. U., Bakar, E. E., & Ozcan, O. (2010). Neurodevelopmental status of preterm newborns at infancy, born at a tertiary care center in Turkey. *American Journal of Perinatology*, 27(2), 121-128. <https://doi.org/10.1055/s-0029-1224863>
- Sarvan, S., & Efe, E. (2020). Mülteci çocuklar ve sorunları. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(1), 55-62.
- Sofuoğlu, Z., Oral, R., Aydın, F., Cankardeş, S., Kandemirci, B., Koç, F., Halıcıoğlu, O., & Akşit, S. (2014). Epidemiological study of negative childhood experiences in three provinces of Turkey. *Türk Pediatri Arşivi*, 49(1), 47-56. <https://doi.org/10.5152/tpa.2014.838>
- Sucaklı, M. H., Keten, H. S., Çelik, M., Ölmez, S., & Yılmaz, A. (2015). Yetiştirme yurdunda kalan çocuk ve ergenlerde sigara, alkol ve madde kullanımı. *Konuralp Medical Journal*, 7 (1), 23-27.
- Sütçüoğlu, S., Dikerler, A., Halıcıoğlu, O., İnal Akkaya, M., Öztürk, C., Aşık Akman, S., & Özer, E. (2012). Çok düşük doğum ağırlıklı prematüre bebeklerde nörolojik gelişimsel izlem sonuçları ve etkileyen faktörler. *Bebcet Uç Çocuk Hast Derg*, 2(2), 94-101
- Okumuş, V., & Parlar, H. (2018). Çocukların sosyal medya kullanım amaçları ve ebeveyn tutumları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(33), 357-368.
- Ögel, K., Çorapçıoğlu, A., Sır, A., Tamar, M., Tot, Ş., Doğan, O., ...Liman, O. (2004). Dokuz ilde ilk ve ortaöğretim öğrencilerinde tütün, alkol ve madde kullanım yaygınlığı. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 15, 112-118.
- Özcan, A., Küçük Öztürk, G., Özdiş, K., & Şermet Kaya, Ş. (2016). Lise öğrencileri arasında sigara, alkol ve madde kullanım sıklığı: Nevşehir örneği. *Bağımlılık Dergisi*, 17(4), 164-171
- Özcebe, H., & Küçük Biçer, B. (2013). Önemli bir kız çocuk ve kadın sorunu: Çocuk evlilikler. *Türk Pediatri Arşivi*, 48(2).
- Özen, Ö., & Kartelli, F. (2017). Türkiye’de yayın yapan çocuk kanallarında yayınlanan çizgi filmlerdeki şiddet olgusunun analizi. *Marmara İletişim Dergisi*, (27), 81-93.
- Özgentürk, İ. (2014). Çocuk istismarı ve ihmal. *International Journal of Human Sciences*, 11(2), 265-278.
- Özsungur, B., Akdemir, D., Kültür, E. Ç., Zeki, A., & Sınır, H. (2012). Çok erken başlangıçlı şizofrenide klinik görünüm ve tanı güçlükleri: olgu sunumları. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 19(2), 87-95.
- Öztürk, M. O., & Uluşahin, A. (2016) Ruh sağlığı ve bozuklukları. 14. Baskı, Ankara: Nobel Tıp Kitapevleri.
- Uçar, H., Vural, A., Kocael, Ö., Köle, İ., Dağdelen, F., & Kırtıl, İ. (2014). Bir çocuk ve ergen psikiyatrisi polikliniğine başvuran hastaların yakınma, tanı ve ilaç uygulamaları karakteristiklerinin değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 40 (2), 75-83.
- UNICEF (2016). Köklerinden koparılanlar: Mülteci ve göçmen çocukların maruz kaldığı giderek büyüyen kriz. <https://www.unicef.org/turkiye/raporlar/k%C3%B6klerinden-kopar%C4%B1lan-%C3%A7ocuklar-m%C3%BClteci-ve-g%C3%B6%C3%A7men-%C3%A7ocuklar%C4%B1n-maruz-kald%C4%B1%C4%9F%C4%B1-ve-giderek> Erişim Tarihi: 07.02.2023
- United Nations High Commissioner for Refugees (2015). Syria regional refugee response, 2.11.2015
- Ünlü, G., Aksoy, Z., & Ersan, E. E. (2014). İntihar girişiminde bulunan çocuk ve ergenlerin değerlendirilmesi. *Pamukkale Tıp Dergisi*, (3), 176-183.
- Taş, İ. (2018). Ergenlerde internette amaçsız gezinme ile dijital oyun bağımlılığı arasındaki ilişki: anksiyetenin aracı etkisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20; 351-370.
- Thapar, A., Cooper, M., & Rutter, M. (2017). Neurodevelopmental disorders. *The lancet. Psychiatry*, 4(4), 339-346. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(16\)30376-5](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)30376-5)

- Tick, B., Bolton, P., Happé, F., Rutter, M., & Rijdsdijk, F. (2016). Heritability of autism spectrum disorders: A meta-analysis of twin studies. *J Child Psychol Psychiatry*, 57(5), 585- 595. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12499>
- Türkay, M. (2016). Çocukların sorunları. *Savaş, Göç ve Sağlık, Türk Tabipleri Birliği Yayınları*: Ankara. s:71-75.
- Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Aile İçi Şiddet Araştırması (2010) Türkiye'de çocuk istismarı ve aile içi şiddet araştırması-özet raporu Erişim Tarihi: 11.05.2023
- TÜİK (2023). İstatistiklerle çocuk. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2022-49674> Erişim Tarihi: 11.05.2023
- TÜİK (2020). Uluslararası göç istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2020-37212> Erişim Tarihi: 06.05.2023
- Yektaş, Ç. & Kaplan, S. E. (2017). Bir üniversite hastanesi çocuk ergen ruh sağlığı ve hastalıkları birimine başvuran hastaların sağlık kurulu raporlarının değerlendirilmesi. *Konuralp Medical Journal*, 9(3), 228-232. <https://doi.org/10.18521/ktd.346073>
- Yıldırım, S. (2019). Medya ve çocuk istismarı. *Anasay*, (10), 107-122.
- Yılmaz, E., Şahin, Y. L., Haseski, H. İ., & Erol, O., (2014). Lise öğrencilerinin internet bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi: Balıkesir ili örneği. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), s. 133-144.
- We Are Social (2023). The changing world of digital in 2023. <https://wearesocial.com/digital-2020> Erişim Tarihi: 11.05.2023
- World Health Organization (2023). Addressing child and adolescent mental health. World Health Organization. <https://www.who.int/europe/activities/supporting-country-work-around-mental-health/addressing-child-and-adolescent-mental-health> Erişim tarihi: 10.05.2023